

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Boymurodova Sarvinoz Saparali qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Nutq inson hayotida va jamiyatda muloqot o'rnini to'liq egallab, odamlar o'rtasidagi o'zaro tushunish, fikr almashish hamda tajriba orttirishda muhim vositadir. Nutqning rivojlanishi, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'ta muhim sanaladi. Sababi, aynan shu yosh davrida bolalar so'z boyligini egallaydi, o'z fikr va hissiyotlarini ifodalay boshlaydi, atrofdagilar bilan samarali munosabat o'rnatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutqini taraqqiy ettirish, ularning shaxs sifatida navqiron umridan boshlab to'g'ri ifoda, aniq va boy so'zlashuv malakasini shakllantirishda muhim bosqich hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *og'zaki nutq, boshlang'ich sinf, til o'rganish, so'z boyligi, ravonlik, o'qituvchi metodikasi, pedagogik yondashuv, muloqot, fikr ifodasi, tarbiya, bola nutqi, dars jarayoni, shaxsiy rivojlanish.*

Boshlang'ich sinf darslarida o'qituvchilarning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilar nutqini faol va izchil taraqqiy ettirish, fanga bo'lgan ijodiy yondashuv, so'z boyligi, ifoda ravonligini oshirishdan iborat. Bu jarayon uzluksiz, maqsadga yo'naltirilgan hamda o'zaro bog'liq bosqichlarni o'z ichiga oladi. Kichik yoshdagi bolalar so'zni to'g'ri talaffuz qilish, atamalarni islohli ishlatish, gap va jumalarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzishga harakat qiladi. O'qituvchi mazkur yosh davrida bolalarning qiziqishlari, ehtiyojlari, idrok darajasini inobatga olib, ularning og'zaki nutqini boyitishga alohida yondashadi. Nutq taraqqiyotining boshlang'ich bosqichlarida o'qituvchi o'quvchilarga an'anaviy usullardan tashqari, yangi pedagogik texnologiyalardan ham foydalanishi lozim bo'ladi. Axborot texnologiyalari, bilvosita ijtimoiy muloqot, hayotiy tajribalar bolalarda so'zlashish, tinglash, tushunish va javob berish iqtidorini shakllantirishda yordam beradi. Har bir o'quvchining nutq imkoniyatini chuqur tahlil qilgan holda, individual yondashuv asosida darsimazmun shakllantirilishi zarur. Topshiriqlarda bolalarning nutq faoliyatiga ko'maklashivchi yo'llardan samarali foydalanish lozim. Dars jarayonida savol-javob, suhbat, erkin fikr almashish, hikoya aytish faoliyati og'zaki nutqni rivojlantirishning samarali yo'llaridan hisoblanadi. Bu jarayonda bolalar mustaqil o'ylash va to'g'ri javob bera olishga, so'zlarni to'g'ri bir-biri bilan bog'lash, sifatli va aniq fikr bildirishga o'rganadilar. O'qituvchi o'quvchilar e'tiborini asosiy g'oya, mazmun, so'z boyligi va talaffuzning to'g'riligiga qaratadi. Qurilish etaplarida biriktirilgan mashg'ulotlar o'quvchining og'zaki ifoda malakasini kengaytirishda har tomonlama imkoniyat yaratadi [1].

Og'zaki nutq taraqqiyotida tinglash va o'z so'zini ilgari surish muammosiga katta ahamiyat beriladi. O'quvchilar to'g'ri eshitish va anglash, gap sharoitidan kelib chiqib, o'z fikrini tugallangan shaklda bayon qilish hamda o'z nuqtai nazarini ma'lumotli tusda

yetkazishga harakat qiladilar. Nutq rivojida emotsional kayfiyat ahamiyati ham katta. O'quvchining intilishlari, kayfiyati va ichki ishtiyoqini uyg'otish, og'zaki nutqiga mustahkam axloqiy, milliy, madaniy qadriyatlarini singdirish, jamiyatda faol muloqot qilish malakasini takomillashtirish uchun imkoniyat yaratishga alohida urg'u beriladi. Darslarda turli mashqlar orqali so'z va iboralarni o'rganish, o'zaro suhbat tashkil etish, qisqa yoki uzun matnlar ustida ishlash, she'r va hikoyalarni tinglash va qayta aytish kabi jarayonlar amal qiladi. Bu usullar o'quvchilarning idrokini kengaytiradi, so'z boyligini oshiradi, orfografik va grammatik bilimlarini mustahkamlaydi. O'qituvchi o'z oldiga maqsad qilib, har bir mashg'ulotda bolalarning o'z fikrini mustaqil va aniq ifodalash ko'nikmasini shakllantirishga e'tibor qaratishi lozim. Nutqning rivojlanishida ota-onaning ham roli beqiyosdir. Bolalarning oilada, maktabdan tashqari muhitda ham og'zaki nutqi takomillashtirilishi uchun turli sharoitlar yaratiladi. Ota-ona va yaqinlar bilan ko'proq muloqot qilish, bolaga savollar berish, uni fikrlashga o'rgatish, to'g'ri talqin hamda izohlarni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Maktabda esa o'qituvchi va sinfdoshlar o'rtasida sog'lom raqobat, o'zaro yordam, tajriba almashishga ahamiyat beriladi. Bu almashuv bolalarda o'z fikrini mustaqil ifodalash, boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashish, quloq solib tinglash, har bir so'z yanada aniq va to'g'ri bo'lishini ta'minlaydi [2].

O'quvchilar uchun og'zaki nutqning asosiy mezonlarini yuzaga chiqarish, ularda to'g'ri talaffuz, nutq soddaligi, ravonlik, mazmundorlik, boy va aniq ifoda, kuchli nutq uslubini shakllantirishga e'tibor bilan yondashiladi. Har bir bola o'qituvchi uchun o'z salohiyati bilan qimmatli hisoblanadi. Ularning nutq faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklar vaqtida aniqlanib, tuzatish choralarini ko'rish, o'ziga xos pedagogik yondashuv va tashabbus muhitini yaratish, o'quvchilar o'rtasida og'zaki nutq taraqqiyotini kuchaytirishda ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaraladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq taraqqiyoti uchun samarali o'qitish vositalari va metodlari muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqotga asoslangan metodlar, o'yin va dramatik elementlar, rolli o'yinlar, hikoyalar yaratish, odamlar hayotini tasvirlash, voqealardan xabardor bo'lish, fikr yuritish qobiliyatini oshiradi. Yangi so'zlarni o'rganish, ularni to'g'ri va joyida ishlatish, gap va jumlar qurilishida mos keladigan so'zlarni tanlay olishga o'rgatish natijasida so'zlashuv faoliyati faollashadi. O'qituvchi har bir darsda bolalarga tinglash, gapirish, o'z fikrini faollik bilan ifodalash, muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirib boradi. Har bir topshiriq, savol-javob, suhbat yoki hikoya orqali bolaning nutqi shakllanadi, kengayadi va mustahkamlanadi. Og'zaki nutqni rivojlantirishda turli matnlar va voqealarni o'qish, ularni qayta so'zlab berish, savollar orqali suhbatlashish ham sinfda nutq faoliyatini yuksak bosqichga olib chiqadi. Shuning uchun ham har bir dars, har bir mashg'ulot, har bir suhbat o'quvchilarni muloqotga jalb etish orqali shakllantiriladi [2].

Nutqiy rivojlanishda, shuningdek, milliy madaniyat, tarix, urf-odatlarining ham o'ziga xos o'rni mavjud. Shuning uchun o'quvchilarga o'z yurtining milliy qadriyatlarini, tarixiy an'analari, odob-axloq me'yorlari, xalq farzandi sifatida yurtga sadoqati, nutqi orqali ifodalashga olib keluvchi tarbiyaviy faoliyatlar samarali natija beradi. Ana shu qadriyatlar asosidagi nutqiy faoliyat, bolalarda og'zaki nutq namunalarini shakllantirish,

ona tili boyligiga moyillik, mustaqil, izchil gapira olish, soʻz ustida ishlash koʻnikmasini yaratadi. Zamonaviy jamiyatda ogʻzaki nutq tarbiyalash sohasida zamonaviy ish usullari, oʻqitish vositalari va texnologiyalari hamda yangi pedagogik yondashuvlardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Oʻqituvchilar nutq faoliyatida bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, har bir oʻquvchining ehtiyoji va qiziqishini oʻrganib, mashgʻulot olib boradi. Mashgʻulotda bolalarga aniq va boy ifoda, mazmunga ega boʻlgan nutq, ravon til, soʻz boyligini oshirish uchun nutqiy topshiriqlar, suhbatlar, hikoyalar, savol-javob mashqlari hamda oʻyinlar orqali rivojlantirish strategiyasini tanlaydi [3].

Darsdan tashqari mashgʻulotlar va toʻgaraklar orqali ham oʻquvchilar nutq faoliyati kengaytiriladi. Nutqiy rivojlanishda, maktab kutubxonasining boy adabiyotlari, badiiy asarlar, ertak va hikoyalar, axloqiy-psixologik risolalar asosida nutq malakasi mustahkamlanadi. Oʻquvchilar mustaqil oʻqish va tushunganini ifodalash, baʼzan muhokama qilish, fikr bildirish, oʻz nuqtai nazarini bayon qilishga undaladi. Darsda esa tushunganini aniq, qisqa, sodda hamda mazmunga ega shaklda aytib berish, mavzuga oid savollarga javob berish, oʻz fikrining asosini tushuntirish bilan nutq taraqqiyoti rivojlanadi. Oʻqituvchi oʻquvchilardan doimiy izlanish, faol ishtirok, mustaqil fikr va ravon soʻzlashuv talab etadi. Nutq faoliyatini rivojlantirishda bolalarga yangi mavzular, aktual hayotiy masalalar, kundalik turmush haqida suhbatlar, har xil yoʻnalishdagi kichik topshiriqlar, voqealar asosida hikoya, qisqa gaplarni tuzish, maʼlumotlarni bevosita ifodalash kabi usullar joriy etiladi. Bu orqali har bir bolada muloqot koʻnikmasi, ogʻzaki nutq madaniyati, epcilligi va mustaqilligi shakllanadi [4].

Demak, boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ogʻzaki nutqni rivojlantirish oʻqituvchi, ota-ona, sinfdoshlar hamda jamiyatning oʻzaro hamkorligida amalga oshiriladigan jarayondir. Nutqni shakllantirish oson jarayon emas, ammo bu yoʻlda sabr, izchillik, ilmiy asos, tarbiyaviy yondashuv va ijtimoiy tajribalarni uygʻunlashtirish natija beradi. Har bir oʻqituvchi, har bir ota-ona oʻz oldiga maqsad qilib, bolaning ogʻzaki nutqini boyitish, uni mustaqil, ravon va toʻgʻri ifoda qilishga oʻrgatish orqali jamiyat taraqqiyotiga hissa qoʻshadi [5].

Xulosa:

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ogʻzaki nutqni rivojlantirish – ularning mustaqil fikrlashi, soʻz boyligi, ravon va mazmunli ifoda malakasini shakllantirishning bosh omilidir. Darsda, toʻgarak va maktabdan tashqari faoliyatda, oilaviy muhitda ham bolaning ogʻzaki nutqini takomillashtiruvchi tadbirlar, suhbatlar va mashgʻulotlar samaradorligini oshirish lozim. Har bir oʻquvchining individual qobiliyatini ochib beradi, jamiyat uchun oʻz fikrini ochiq ifodalay oladigan, nutqi boy, bilimli, madaniyatli avlodni tarbiyalash uchun xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, anʼanaviy va innovatsion metodlar uygʻunligi natijasida bolalarning ogʻzaki nutqi izchil, boy va mazmunga ega boʻlib boradi. Chunki nutqi rivojlangan oʻquvchi – jamiyat va kelajak taraqqiyotining asosiy garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Ziyoyeva N.Q. Boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘qitishning ilmiy asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
3. Usmonov M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda mustaqil ishlarning o‘rni. - Toshkent: Fan, 2020.
4. Sobirova M. Boshlang‘ich ta’limda og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish. - Samarqand: Ilm ziyo, 2018.
5. To‘xtayev R., Yusupov S. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitish usullari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.

